

СИСТЕМНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

SYSTEM DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS

У роботі проведено розроблення теоретико-методологічних та практичних положень системного розвитку аграрних підприємств в умовах інституційних трансформацій. Установлено, що аграрне підприємство, функціонуючи в певному інституційному середовищі, властиво даному соціуму, взаємодіє з іншими суб'єктами економіки через матеріальні, інформаційні та грошові потоки. Визначено, що інституціональні трансформації в аграрному секторі економіки України вплинули на формування характерної національним традиціям моделі сільськогосподарства, яка характеризується багатоелементністю та різноплановістю. Встановлено, що в аграрному виробництві нині отримують переважний розвиток форми господарювання, орієнтовані на одержання прибутку й одночасне забезпечення припливу приватних інвестицій. Наголошено, що вкрай загрозливою є тенденція до значного зменшення кількості кооперативів, оскільки така організаційно-правова форма підприємств, заснована, як правило, на особистій участі його членів, найбільш відповідає аграрному виробництву, психології сільських виробників та їхнім традиціям.

Ключові слова: розвиток, аграрне виробництво, аграрні підприємства, економічне зростання, ефективність, інституційні трансформації.

В работе проведена разработка теоретико-методологических и практических

положений системного развития аграрных предприятий в условиях институциональных трансформаций. Установлено, что аграрное предприятие, функционируя в определенной институциональной среде, присущей данному социуму, взаимодействует с другими субъектами экономики через материальные, информационные и денежные потоки. Определено, что институциональные трансформации в аграрном секторе экономики Украины повлияли на формирование характерной национальным традициям модели сельского хозяйства, которая характеризуется многоэлементностью и разноплановостью. Установлено, что в аграрном производстве в настоящее время получают преимущественное развитие формы хозяйствования, ориентированные на получение прибыли и одновременное обеспечение притока частных инвестиций. Отмечено, что крайне угрожающей является тенденция к значительному уменьшению количества кооперативов, поскольку такая организационно-правовая форма предприятий, основанная, как правило, на личном участии его членов, наиболее соответствует аграрному производству, психологии сельских производителей и их традициям.

Ключевые слова: развитие, аграрное производство, аграрные предприятия, экономический рост, эффективность, институциональные трансформации.

УДК 631.15/16:631.1.016:330.341.2

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.46-17>

Зоря О.П.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія

Zoria Oleksii

Poltava State Agrarian Academy

In this work the development of theoretical and methodological and practical provisions of the systematic development of agricultural enterprises under the conditions of institutional transformations is carried out. It is established that an agrarian enterprise, operating in a certain institutional environment peculiar to a given society, interacts with other economic entities through material, information and cash flows. It has been determined that institutional transformations in the agrarian sector of the Ukrainian economy have influenced the formation of a model of agriculture, which is characteristic of national traditions, characterized by many elements and diversity. It is determined that in the agricultural industry are currently receiving the predominant development of a form of business, focused on profit and at the same time ensuring the inflow of private investment. Such forms of organization of agrarian production are evaluated in two ways. On the one hand, they are effective forms of raising capital and it can be predicted that with the increase of agricultural efficiency, the inflow of private capital into the industry through them will increase. On the other hand, the development of companies in the agrarian sector is a direct path to the organization of capitalist enterprises. Their focus on maximizing profits in the short term can, in strategic terms, aggravate the conditions of reproduction in agriculture by destroying soil fertility, complicate the environmental and social situation in the countryside. The capital of business societies is highly mobile, and with the reduction of production efficiency in agricultural enterprises, it can easily «flow» to other industries, which is economically and socially extremely dangerous for low-mobility and low-profit agricultural production. It is emphasized that the tendency to a significant decrease in the number of cooperatives is extremely threatening, since such an organizational form of enterprises, based, as a rule, on the personal participation of its members, is most in line with agricultural production, the psychology of rural producers and their traditions. However, with government support (preferential lending, direct public investment), this form of entrepreneurship can be promising. It is determined that a significant reduction in the number of state-owned enterprises is not rational. This legal form of agricultural production is of universal importance, as it serves as a testing ground for new innovative solutions and their further replication (seeds, breeding cattle, new technologies) for other enterprises of the agricultural sector, as well as providing a basis for conducting scientific experiments and practices of agricultural students Universities.

Key words: development, agrarian production, agrarian enterprises, economic growth, efficiency, institutional transformations.

Постановка проблеми. Вихід економіки України на траєкторію стійкого економічного розвитку і досягнення стратегічно важливого завдання – сорокавідсоткового зростання ВВП у п'ятирічний період – вимагають постановки та розв'язання якісно нових теоретичних і методологічних підходів до вирішення фундаментальних проблем національного господарства на всіх його рівнях, відмінною рисою яких повинна бути їх системність. Досвід кризової економіки в минулі періоди

показав, що в умовах фрагментарності, різнокейованості та різночасності теоретико-методологічних досліджень практичне реформування супроводжувалося високими соціально-економічними втратами. Це проявлялося в стагнації виробництва, падінні рівня життя населення, зростанні до критичної межі залежності національного господарства від кон'юнктури світового ринку.

Провідна роль у вирішенні соціально-економічних проблем, які стоять перед країною, належить

аграрному сектору економіки, кількісний та якісний стан якого визначає матеріальні умови життя усього суспільства. Дотепер у зв'язку з високою інертністю, консерватизмом інституційного середовища, низькою прибутковістю аграрне виробництво більш повільно й болісно адаптується до нових умов господарювання, що посилюється ослабленням державного регулювання розвитку цього сектору економіки. Серед інституційних структур, які становлять аграрний сектор економіки, найважливіше місце належить аграрним підприємствам – основній ланці процесу відтворення. У період проведення реформ вони піддавалися, в силу жорсткої інтеграції в попередню економічну систему і, відповідно, досить низької пристосованості до мінливої кон'юнктури ринку, більш поглибленому кризовому впливу порівняно з іншими формами господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку аграрного виробництва та суб'єктів господарювання у даній галузі знайшли відображення у працях вітчизняних учених: В.Я. Амбросова [1], В.Г. Андрійчука [2], Ю.Е. Губені [3], Я.М. Кашуби [4], Ю.О. Лупенка [7], П.М. Макаренка [5], М.Й. Маліка [6], В.Я. Месель-Веселяка [7], П.Т. Саблука [8], О.Г. Шпикуляка [6] та ін. Проведені ними наукові дослідження охоплюють широке коло проблем стратегічного і тактичного характеру розвитку аграрного виробництва. Водночас багато питань системного функціонування аграрного сектору та його структурних ланок залишаються малодослідженими. У їх числі: розроблення прогнозу стратегічного розвитку аграрного виробництва, обґрунтування пріоритетних напрямів діяльності аграрних підприємств, відпрацювання механізму їх системного розвитку та багато інших.

Постановка завдання. Складність фінансово-економічної ситуації в нашій країні у цілому та в аграрному секторі економіки зокрема полягає у тому, що суб'єкти господарювання знаходяться у мінливому інституційному середовищі. Особливої гостроти й актуальності відносно проблем системного розвитку аграрних підприємств набувають питання трансформації інституціонального середовища, методи обґрунтування організаційних та управлінських структур. Від наукового обґрунтування структури виробництва аграрних підприємств багато в чому залежатимуть ефективність їх функціонування, стійке постачання сировиною переробних підприємств, рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників на внутрішньому та світовому ринках і в кінцевому підсумку якість життя населення.

Відповідно до цього, метою статті є розроблення теоретико-методологічних та практичних положень системного розвитку аграрних підприємств в умовах інституційних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У системній ієрархії підприємство виступає як підсистема макроекономіки, яке взаємодіє з економікою з приводу придбання ресурсів і реалізації виготовленої продукції, отримання фінансових ресурсів та їх подальшого відшкодування, а також виконання соціально-економічних зобов'язань перед суспільством шляхом виплати податків і т. ін. Підприємство як підсистема перетворюється на самостійний системний об'єкт, якщо досліджуються його внутрішня будова (відділки, дільниці, управлінські ланки, трудові колективи, які діють у його межах), механізми взаємодії внутрішньовиробничих структур у процесі планування, організації, управління виробничими процесами, а також пов'язані із цим соціально-економічні та соціально-психологічні аспекти діяльності.

Цілеспрямованість підприємства відбувається одночасно в рамках його підсистемного і системного функціонування. Діяльність підприємства як елемента макроекономіки відбувається в певній системі координат (загальноекономічних, соціальних, правових, політичних, історичних та інших). У цих умовах макросистема формує спільний економічний простір, умови конкуренції, соціальні та економічні пріоритети, у рамках яких підприємство може вибирати форми і види діяльності, реалізувати свої цілі. При цьому цілепокладання підприємства визначається його ресурсним потенціалом, організаційно-технологічними умовами виробництва, ефективністю переробки ресурсів і, нарешті, рівнем прагнень власників та керівництва на місце (ринкову нішу) в макросистемі.

Місце аграрного підприємства як виробничо-господарського суб'єкта в структурі соціально-економічної системи може бути представлено у формалізованому вигляді (рис. 1). Із нього випливає, що аграрне підприємство, функціонуючи в певному інституційному середовищі, властивому даному соціуму, взаємодіє з іншими суб'єктами економіки через матеріальні, інформаційні та грошові потоки.

Інституційні трансформації в аграрному секторі економіки України вплинули на формування характерної національним традиціям моделі сільського господарства, яка характеризується багатоелементністю та різноплановістю. Так, основними економічними укладами, характерними для моделі сільського господарства в Україні, є:

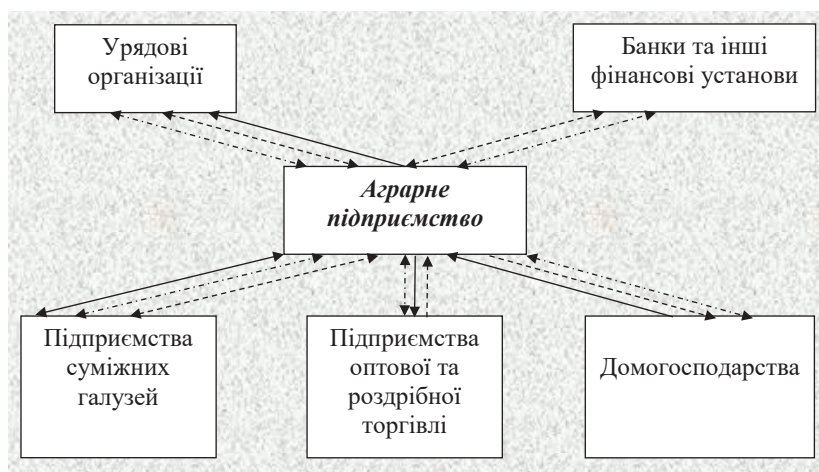
- 1) державний, що представлений державними підприємствами;
- 2) приватно-фермерський, що включає приватні підприємства та фермерські господарства;
- 3) корпоративний, що представлений виробничими кооперативами та сільськогосподарськими товариствами;
- 4) сімейний, що включає господарства населення.

Відповідно до статистичних даних, у 2017 р. у структурі сільськогосподарського виробництва в розрізі організаційно-правових форм господарювання функціонувало 6 967 господарських товариств, 3 215 приватних підприємств, 448 кооперативів, 34 137 фермерських господарств, 199 державних підприємств та 592 підприємства інших форм господарювання (табл. 1).

На відміну від країн Європейського Союзу, де саме сільськогосподарські кооперативи є найбільш важливим організаційно-економічним формуванням, покликаним, своєю чергою, захищати інтереси дрібних товаровиробників від експансії монополізованого капіталу, в Україні частка кооперативів у загальній структурі сільськогосподарських підприємств у розрізі організаційно-правових форм господарювання становить лише 1,0% (рис. 2).

Погоджуючись із думкою М. Маліка та О. Шпикуляка, слід зазначити, що фактичної кількості кооперативів сьогодні недостатньо для забезпечення розвитку як аграрного виробництва, так і сільських територій. Системною проблемою у забезпеченні добробуту жителів села є невідповідність наявного соціального капіталу спроможностям до масового кооперування [6].

Загалом кількість аграрних підприємств за всіма організаційно-правовими формами господарювання в Україні за період 2011–2017 рр. зменшилася з 56 247 до 45 558 одиниць (або на 19,0%). До найбільш суттєвих змін у відносному вимірі слід віднести зменшення підприємств, віднесених до інших форм господарювання, – на 65,8%, зменшення кооперативів – на 51,1% та зменшення державних підприємств – на 35,8%.

Умовні позначення:
 — матеріальні потоки;
 - - - інформаційні потоки;
 - - - грошові потоки;
 - - - інституційне середовище (формальне і неформальне) соціально-економічної системи

Рис. 1. Аграрне підприємство як підсистема соціально-економічної системи суспільства

Джерело: побудовано автором

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, в аграрному виробництві сьогодні отримують переважний розвиток форми господарювання, орієнтовані на одержання прибутку й одночасне забезпечення припливу приватних інвестицій (господарські товариства). Такі форми організації аграрного виробництва нами оцінюються двояко. З одного боку, вони є дієвими формами залучення капіталу, і можна прогнозувати, що зі зростанням ефективності сільського господарства притік приватного капіталу в галузь через них буде нарощуватися. З іншого боку, розвиток господарських товариств в аграрному секторі – це прямий шлях до організації капіталістичних підприємств на землі, орієнтація яких на максимізацію прибутку в короткостроковому періоді може в стратегічному плані погіршити умови відтворення в сільському господарстві за рахунок руйнування ґрунтової родю-

Таблиця 1

Динаміка кількості аграрних підприємств у розрізі організаційно-правових форм господарювання в Україні, 2011–2017 рр.

Організаційно-правові форми господарювання	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у % до 2011 р.
Господарські товариства	8080	8235	8245	7750	7721	8700	6967	86,2
Приватні підприємства	4244	4220	4095	3772	3627	3752	3215	75,8
Кооперативи	917	848	809	674	596	738	448	48,9
Фермерські господарства	40965	34035	34168	33084	32303	33682	34137	83,3
Державні підприємства	310	296	269	228	241	222	199	64,2
Підприємства інших форм господарювання	1731	1781	1460	691	891	603	592	34,2
Усього підприємств	56247	49415	49046	46199	45379	47697	45558	81,0

Джерело: розраховано автором на основі [9]

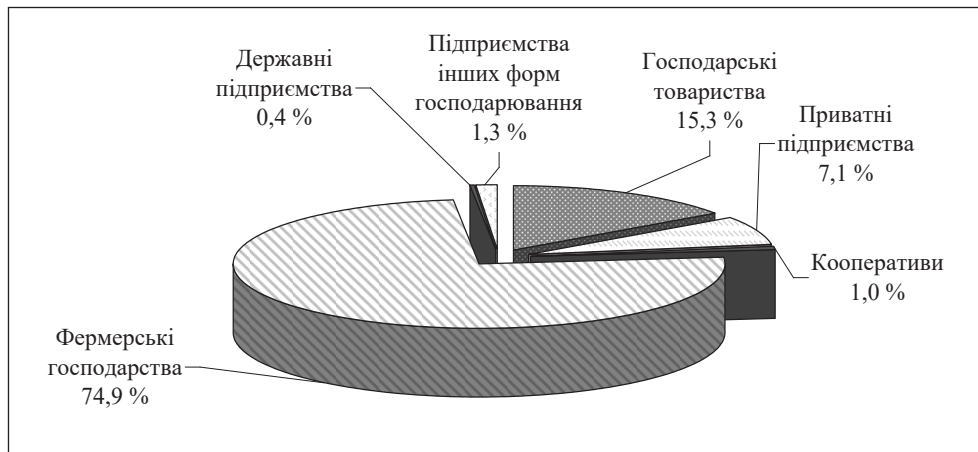

Рис. 2. Структура аграрних підприємств у розрізі організаційно-правових форм господарювання в Україні, 2017 р., %

Джерело: побудовано автором на основі [9]

чості, ускладнить екологічну і соціальну ситуацію на селі. Слід також мати на увазі, що капітал господарських товариств високорухливий і за зниження ефективності виробництва в аграрних підприємствах він може легко «перетекти» в інші галузі, що економічно і соціально вкрай небезпечно для низькомобільного і невисокорентабельного аграрного виробництва. Використання організаційно-правової форми господарського товариства, враховуючи їх високу нестійкість і відносно низькі можливості нарощування капіталу, доцільне в структурі агрохолдингів, де вони можуть функціонувати на правах дочірніх підприємств.

На нашу думку, вкрай загрозовою є тенденція до значного зменшення кількості кооперативів, оскільки така організаційно-правова форма підприємств, заснована, як правило, на особистій участі його членів, найбільш відповідає аграрному виробництву, психології сільських виробників та їхнім традиціям. Окрім того, орієнтація діяльності кооперативних аграрних підприємств на максимізацію валового доходу створює передумови для раціонального використання специфічних засобів виробництва: землі та живих організмів. Водночас кооперативна форма організації виробництва в сучасних умовах має слабкі можливості до нарощування капіталу, а отже, до зростання результативних показників. Проте за державної підтримки (пільгове кредитування, прямі державні інвестиції) ця форма підприємництва може стати перспективною. Також, на нашу думку, не є раціональним значне скорочення кількості державних підприємств. Ця організаційно-правова форма аграрного виробництва має загальногалузеве значення, оскільки служить полігоном для апробації нових інноваційних рішень та їх подальшого тиражування (насіння, племінна худоба, нові технології) для інших підприємств аграрного сектору, а також забезпечує базу для проведення наукових експериментів і практик студентів аграрних ВНЗ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амбросов В.Я. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі. *Економіка України*. 2009. № 1. С. 67–73.
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропродовольчого комплексу : навчально-методичний посібник. Київ : КНЕУ, 2010. 414 с.
3. Губені Ю.Е. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2006. № 11. С. 18–27.
4. Кашуба Я.М. Вибір методів та підходів стратегічного управління розвитком підприємництва. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 166–170.
5. Макаренко П.М., Пілявський В.І. Організація формування та ефективного управління агрохолдингами. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2011. Вип. 2(45). С. 21–24.
6. Малік М.И., Шпикуляк О.Г. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 169–177.
7. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 218 с.
8. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні. *Економіка АПК*. 2004. № 12. С. 3–15.
9. Сільське господарство України 2017 : статистичний збірник. Київ, 2018. 245 с.

REFERENCES:

1. Ambrosov V. Ya. (2009) Efektivnist' vykorystannya faktoriv rozshyrenoho vidtvorennya v ahrarnomu sektori [Efficiency of use factors of expanded reproduction in the agricultural sector], *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 67-73.
2. Andriychuk V. H. (2010) Ekonomika pidpriemstv ahroprodovol'choho kompleksu [Economy of enterprises agroindustrial complex], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Gubeni Yu. E. (2006) Strategichni napryamki rozvitku sil's'kogo gospodarstva Ukraini [Strategic directions

of development of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*. no. 11. pp. 18-27.

4. Kashuba Ya. M. (2014) Vybir metodiv ta pidkhodiv stratehichnoho upravlinnya rozvytkom pidpryemnytstva [Selection of methods and approaches of strategic management of entrepreneurship development]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 9, pp. 166-170.

5. Makarenko P. M., Piliavskiy V. I. (2011) Organization of formation and effective management of agro holdings [Organization of formation and effective management of agroholdings], *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, issue 2 (45), pp. 21-24.

6. Malik M.J., Shpykuljak O. Gh. (2011) Instytuty ta instytuciji u rozvytku aghrarnoji sfery ekonomiky [Institutes and institutes are in development of agrar-

ian sphere of economy]. *Ekonomika APK*. no. 7, pp. 169-177.

7. Lupenko Yu. O., Mesel-Veseliak V. Ya. (2012) Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv: NNTs IAE.

8. Sabluk P. T. (2004) Osnovni napriamy rozroblennya stratehiyi rozvytku ahropromyslovoho kompleksu v Ukrayini [Main directions of development of agro-industrial complex in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 3-15.

9. State Statistics Service of Ukraine (2018) Silske hospodarstvo Ukrainy 2017: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine 2017: Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.